

Мазуркевіч Л.М., Стасенка Т.А. (Мазыр, Беларусь)

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ І МАРФАЛАГІЧНЫЯ АДМЕТНАСЦІ РОЗНАКАРАНЁВЫХ АНТОНІМАЎ У МОВЕ ВЕРШАЎ М. ТАНКА І П. ПАНЧАНКІ

Тэматычная разнастайнасць вершаў М. Танка і П. Панчанкі паўплывала і на гукавое афармленне іх паэтычных радкоў, і на адметную мастацкую распрацоўку. Адною з характэрных прыкмет моўнай тканіны тэкстаў названых аўтараў з'явілася, акрамя ўсяго іншага, і эфектыўнае выкарыстанне антонімаў як сродку рэалізацыі кантрасту, заснаванага на супрацьпастаўленні вобразаў, прыкмет, дзеянняў і планаў апісання. Для ўзнікнення антанімічных адносін паміж словамі вызначальным чыннікам выступае наяўнасць агульнай інтэгральнай семы, якая іх збліжае. Яна стварае той фон, на якім семантычны кантраст асабліва відавочны [1, с. 102].

У адпаведнасці з марфалагічнай структурай у мове прынята вылучаць антонімы рознакаранёвыя і аднакаранёвыя. Антанімічнасць рознакаранёвых лексем закладзена ў аснове слова, якая змяшчае супрацьлеглыя паняцці. У межах вылучаных рознакаранёвых антонімаў даволі значную ў колькасных адносінах групу ўтвараюць прыметнікі, што адлюстроўваюць супрацьпастаўленне якасцей, прымет, характарыстык, уласцівасцей, адметнасцей: *Гэта зямля – нічым не прыкметная, / Калі будзе ехаць, **пярэднія** колы, / Могуць захлынуцца балотам, / А **заднія** –пяском* [2, с. 40]; *Калі **дрэнныя** – / Лепш іх кінь у пургу, Калі ж **добрыя** – / Несці дапамогу* [2, с. 38]; *Што **мёртвае** сэрца людзей, / Як **жывое**, любіла, агонь на сябе выклікала, / Маланкі ў магілу лавіла* [3, с. 69]; *І **белыя, і чорныя** / З чырвоным абадком* [3, с. 70]; *Абрадавых, таемных, і **новых, і старых*** [3, с. 7]; *Каб **дрэнныя** варожбы / Не збываліся, / А **добрыя** – заўжды / Ажыццяўляліся* [2, с. 64]; *Кладзіся пад айву і памірай... / Прапахшы часнаком і сонцам горад, / **Багаты і жабрачы** горны край* [4, с. 21]; *Бо наваліцца рыбоцкая арда – / Стане **чорнай** наша **белая** вада...* [3, с. 75]; *Насталі дні, **скупыя** на спатканні, / А на расстанні – **шчодрыя**, на жаль* [2, с. 79]; *Свет мой **добры**, свет **вар'яцкі**, / З новай сілай прагну жыць. / Толькі б сонца, толькі б праца, / Толькі б слухаць капяжы...* [3, с. 186]; *Разбамбіць бы – і канец бядзе, / Ды шкада: хоць **страшны, а прыгожы**, / Можна, хто парадак навядзе* [3, с. 214]; *З **дробнай** хлуснёй не мірыцца, / З **буйнай** хлуснёй ваяваць* [3, с. 222]; *Калісьці перада мной / Стаялі: дзед, бабуля, бацькі, / **Далёкія і блізкія** сваякі, знаёмыя...* [2, с. 244].

У межах акрэсленага разраду антонімаў зрэдку можна вылучыць і кантэкстуальныя рознакаранёвыя антонімы-прыметнікі: *То **буйны** дождж, то **грыбасей**, / То **крутаверць** лістоты. / Буслы збіраюцца на сейм / Перад сваім адлётам* [2, с. 149].

Рознакаранёвыя антонімы-прыслоўі таксама знайшлі дастатковае пашырэнне ў мове вершаў і М. Танка, і П. Панчанкі: *Скрыпка скардзіцца за сцяною, / То **голосна**, то*

ціха ўздыхае [2, с. 121]; *Не прайшлі сапёры тут спачатку*, / *Не прайшлі сапёры тут пасля* [4, с. 97]; *Закончаць нешта з тугою нацяжкай*, / *Запас прыдбаюць цытатаў розных*. / *Дзяцей у школе вучыць ім цяжка*, / *Лягчэй*, выгодней вучыць дарослых [4, с. 21]; *Ад сколькіх ісцін адрачыся* / *І адчурацца хіб якіх*, / *Каб жыць прасцей*, а не ўрачысцей, / *Ды і чысцей на ўсе вякі?* [3, с. 101]; *Ідзі налева ці направа* – / *Не знойдзеш край сваёй вясны* [3, с. 219]; *Што ж, якой ты ні будзеш – і ноччу, і раннем*, / *Я пазнаю цябе, я не здраджу табе* [3, с. 300]; *А птушкі пяюць то пясчотна, то грозна*, / *І ў роздуме добра тады памаўчаць* [3, с. 450].

Асобную групу рознакаранёвых антонімаў складаюць назоўнікі: *Мы ўжо для будучыні не прыгодны*, / *І для сучаснасці мы не прыгодны*: / *Нашы нашчадкі* – / *Люд не лагодны* [3, с. 37]; *Часта будзіць трывога: як гэты спакой* / *Назаўжды зберагчы над калыскай людскай?* [2, с. 7]; *У вандроўцы па свеце*, / *Па далінах, узгор'ях...* [2, с. 184].

Паводле Л. Н. Новікава, агульныя семантычныя функцыі антонімаў рэалізуюцца ў канкрэтных “дыягнастычных” кантэкстах антаніміі [5, с. 45–46]. Не ва ўсіх выпадках антонімы выкарыстоўваюцца з мэтай супрацьпастаўлення. Часам паярныя паводле лексічнага значэння словы характарызуюць прадмет або з’яву з аднаго боку з мэтай узмацніць думку, уразіць, дасягнуць найбольшага выніку: *У ім жывуць шчасліва* / *І гнеў, і дабрыня* [3, с. 448]; *І свеціць мне ўсмешка Ганны*, / *Любоў яе і боль яе* [3, с. 159]; *Мы перабольшваем занадта* / *Свае нянавісць і любоў*; / *Свае імкненні, дружбу, шчодрасць*, / *Свае бадзёрасць і тугу*; / *І светласць нечую, і чорнасць*, / *І цішыню, і грозны гул* [3, с. 207]; *Пра каханне і смутак* / *І пра шчасце*, / *Якое так цяжка ўладкаваць на зямлі* [4, с. 57]; *Мы ўбачым жанчын у няземнай красе іх*, / *Яны – наша шчасце і гора* – / *Планеты заселяць, любоўю засеюць* / *Далёкія сінія зоры* [4, с. 27]; *І ў сваіх снах мы бачым*, / *Як гоняць карнікі* / *Перад сабой* / *Старых і малых...* [2, с. 14]; *Бо самае запаведнае* – / *У запаведніку тым* – / *Сустрэчы жывых і мёртвых*, / *Кастроў партызанскіх дым* [3, с. 242]; *Завяралі старэйшыя*, / *Што імі* / *Ўжо вырашаны праблемы* / *Праўды, няпраўды, дружбы, кахання*, / *Жыцця і смерці...* [2, с. 126]; *Род людскі пабольшаў і паменшаў*, / *Вечны рух на сцэжках крыжавых* [3, с. 232]; *Смерць многіх перацёрла*, / *Пажыў – і памірай...* [3, с. 390]; *Прачынаецца, задумаўшыся, раніца* / *І, як ты, не знае*: / *Ці ёй нахмурыцца*, / *Ці ёй расмяяцца* [2, с. 162]; *Хопіць і радасці, і бяды*: / *Чалавецтва грашыць і каецца* [3, с. 286]; *Ці безнадзейныя чаканні*, / *Ці стол рабочы*, / *Ці на спатканнях і расстаннях* / *Каханых вочы...* [2, с. 189]; *І мне, прызнаюся*, / *Цікавы век удалося перажыць*; / *Хопіць і горычы, і славы*, / *Шмат ісцін страціць і адкрыць* [2, с. 15]; *І два зубры, што з пушчы збеглі*, / *Убачыўшы счарнелы снег*, – / *Усё на сэрца цяжка легла*, / *Перамяшала страх і смех* [4, с. 58]; *І гора міне, і радасць міне*, / *А цвёрда я знаю адно*: / *Тапельнікам не прычкае мяне* / *Утульнага побыту дно* [3, с. 388]. У пазначаных прыкладах пры дапамозе антонімаў выражаецца значэнне далучальнасці, а не проціпастаўлення, што падкрэсліваецца нават сінтаксічна, пры дапамозе далучальных злучнікаў *і* – *і* ці размеркавальных *ні* – *ні*, *ці* – *ці*.

Супрацьпастаўленне дзеянняў выражаюць традыцыйна рознакаранёвыя дзеясловы: *Каму свістаць, каму падсвістваць*, / *Каму крычаць, каму маўчаць* [3, с. 65]; *Той дзень збяднеў, зліняў на сотню радуг* / *І, попелам пасыпаны, сканаў*, / *Калі не падзяліў з суседам радасць* / *І больш за дзень узяў ты, чым аддаў* [3, с. 130]; *...То з дарогай*, / *Якая пятляе загадкі*, / *То з часам*, / *Які часта спяшаецца* / *Або марудзіць*, / *Абнадзейвае або засмучае* [2, с. 109]; *Я ў памяці дзень цэлы рыўся* / *І з болей зноў перабіраў* / *І тых, з якімі пасварыўся*, / *І тых, з якімі памірыўся*, / *І тых, якім не дараваў* [3, с. 173]; *Каб не анямела* / *Душа скрыпкі, кажуць*, / *Трэба штодзённа ёй плакаць, смяяцца* [2, с. 165]; *Яго жыццё пустое дно* / *Не свеціць, а чарнее* [4, с. 18].

Антонімы іншых лексіка-граматычных разрадаў утвараюць абмежаваную групу: *Не забыць нам век / Твой апошні залп і салюта гром, / Першы мірны сон ля варожых рэк, / На вяршынях Альп, за крутым хрыбтом* [2, с. 21]; *Апошні летні дзень / І першы – восені* [3, с. 147]; *Было ўсё неба нада мною, / А нада мною ўся зямля* [3, с. 173]; *Няўжо мы гэтага чакалі? / Як быццам не, як быццам так* [3, с. 181].

Такім чынам, рознакаранёвыя аднакампанентныя антонімы ў мове паэтычных твораў М. Танка і П. Панчанкі выражаны назоўнікамі, дзеясловамі, прыметнікамі, прыслоўямі, прычым у вершаваных радках М. Танка пераважаюць менавіта антонімы-назоўнікі і антонімы-прыметнікі, а ў творах П. Панчанкі большае пашырэнне атрымалі антонімы-назоўнікі і антонімы-дзеясловы. Відавочна, што для выкарыстаных антонімаў уласціва пераважна кантактнае ўжыванне іх у кантэксце.

Акрамя таго, зафіксаваныя антонімы ў семантычных адносінах могуць абазначаць цэлы спектр розных праяўленняў пачуццёвай сферы і навакольнай рэчаіснасці: эмоцыі, пачуцці, настрой чалавека (*радасць – сум (гора), жартаваць – плакаць, плакаць – смяцца, веселасць – панурасць, крычаць – маліцца, надзея – адчай, шчасце – гора*), разумовыя здольнасці, інтэлект, адукаванасць (*геніяльны – бяздарны, мудрасць – дурасць, вар’яцтва – мудрасць*), характар, волю, адчуванні чалавека (*дабрадушны – сярдзіты, гнеў – літасць, адважнасць – баязлівасць, шчодрасць – сквапнасць*), маральна-этычныя паняцці (*вернасць – здрада, добро – зло, грэх – святасць, міласэрнасць – жорсткасць*), філасофскія катэгорыі існавання чалавека і грамадства (*жыццё – смерць, веліч – мізэрнасць, смерць – нараджэнне*), з’явы жыцця і грамадскія паняцці (*мір – вайна, пакутнікі – героі, свабода – рабства, багачце – беднасць*), фізічныя паказчыкі, стан здароўя, знешні выгляд, узроставыя перыяды жыцця чалавека (*жывавасць – вяласць, бадзёрнасць – зморанасць, лоўкасць – няспрытнасць, здароўе – хвароба, маладосць – старасць*), канкрэтныя дзеянні, рух, перамяшчэнне ў прасторы (*апускаўся – уздымаўся, пад’ём – спуск (схіл), узлёт – падзенне*), прасторавыя каардынаты, напрамкі свету (*верх – ніз, поўдзень – поўнач, усход – захад*), з’явы прыроды, поры года (*світанне (ранак) – змярканне (закат), сцюжа – спёка, пацяпленне – пахаладанне, лета – зіма, вясна – восень*), часавыя паказчыкі (*удзень – уначы, раніца – вечар, мінулае – будучае, дзень – ноч*) і інш.

Такім чынам, структура-семантычная і марфалагічная разнастайнасць рознакаранёвых антонімаў абумоўлена найперш самой прыроднай сутнасцю з’явы лексічнай антаніміі, а ўжыванне антанімічных пар у вершах класікаў беларускай літаратуры дапамагае больш поўнаму адлюстраванню супярэчнасцей жыцця праз спалучэнне важнага і нязначнага, вечнага і імгненнага, светлага і змрочнага.

Літаратура

1. Шкраба, І. Лексікалогія: тэарэтычна-практычны курс / І. Шкраба. – Мінск: Тэхналогія, 2012. – С. 102–105.
2. Танк, М. Збор калосся: Вершы / М. Танк. – Мінск: Маст. літ., 1989. – 302 с.
3. Панчанка, П. Выбранае: Вершы, паэма / П. Панчанка. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 542 с.
4. Панчанка, П. Неспакой: Вершы: Для ст. шк. узросту / П. Панчанка. – Мінск: Юнацтва, 1988. – 111 с.
5. Новиков, Л.А. Средства выражения – антонимия / Л.А. Новиков // Русск. речь. – 1973. – № 1. – С. 45–51.